

گفتگو و پویرہ

فہرست نامہ بان ادب فارسی



گفت‌وگوی اختصاصی با
دکتر علی محمد مؤذنی،
مدیر گروه دانشنامه زبان
و ادب فارسی در شبه‌قاره،
به مناسبت انتشار
نخستین جلد
دانشنامه علی مهرامی

کارنامک:

وی در سال ۱۳۳۵ در کازرون، از شهرهای استان فارس، به دنیا آمد. دوره ابتدایی و متوسطه را در همان شهر گذراند و موفق به کسب دیپلم ریاضی شد. او در برخی از کلاسهای حوزوی مدرسه علمیه کازرون شرکت می‌کرد، اما عشق و علاقه وی به فرهنگ و ادبیات موجب شد تحصیلات خود را در دانشگاه، در رشته زبان و ادبیات فارسی دنبال کند. وی مدرک کارشناسی را از دانشگاه علامه طباطبایی، با موفقیت، با کسب رتبه اول و با میانگین ۳/۹۰ به پایان رساند، و کارشناسی ارشد و دکتری خود را در رشته زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تهران، با احراز مقام اول کسب نمود. در سال ۱۳۷۰ به مرتبه استادیاری و در سال ۱۳۷۵ به مرتبه دانشیاری و نهایتاً در سال ۱۳۸۰ به مرتبه استادی ارتقا یافت. در حال حاضر استاد گروه فارسی دانشگاه تهران است و از اسفند ۱۳۸۳ به عنوان مدیر گروه زبان و ادبیات فارسی انتخاب شده است.

وی از طرف وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، حدود شش سال به کشورهای پاکستان و هند اعزام شد و در کرسی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه کراچی پاکستان و عثمانیه حیدرآباد به تدریس و تحقیق پرداخت. در حال حاضر عضو هیئت علمی ستاد اعزام استاد به خارج از کشور در وزارت علوم، عضو کارگروه انتشارات دانشگاه تهران در علوم انسانی، عضو کمیسیون موارد خاص دانشکده ادبیات و... است. وی تاکنون چندین کتاب با عنوانهای زیر به چاپ رسانده یا آماده چاپ کرده است:

- (۱) در قلمرو آفتاب (مقدمه‌ای بر تأثیر قرآن و حدیث در ادب فارسی) چاپ اول و دوم؛ (۲) گلگشت در جزیره مثنوی که برگزیده شش دفتر مثنوی به همراه شرح است؛ (۳) شرح مثنوی طریق التحقیق حکیم سنایی؛ (۴) برگزیده اشعار فارسی میر عثمان علی خان آصفجاه هفتم دکن؛ (۵) فرهنگ اصطلاحات عرفانی فارسی انگلیسی فارسی، آماده چاپ؛ (۶) تصحیح کتاب جزئیات، کلیات (چهل ناموس) ضیاءالدین نخشبی، آماده چاپ.

- جناب آقای دکتر مؤذنی، بسیار سپاسگزارم که دعوت ما را برای گفت‌وگو پذیرفتید. در آغاز، لطفاً اطلاعاتی کلی دربارهٔ این طرح و اینکه چه زمانی و با چه هدفی گروه دانشنامهٔ زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره شکل گرفت، برای خوانندگان توضیحاتی بفرمایید.

• من هم به‌خاطر اینکه فرصتی در اختیارم گذاشتید سپاسگزارم.

به نام خداوند جان و خرد

کز این برتر اندیشه برنگذرد
گروه دانشنامهٔ شبه‌قاره در سال ۱۳۷۲
تأسیس شد. در آن زمان اولیای محترم
فرهنگستان طرح تشکیل این گروه را
به‌منظور نشان دادن سهم زبان و فرهنگ
ایرانی-اسلامی و گسترش آن در شبه‌قاره،
که شامل هند، پاکستان و بنگلادش
امروزی است، و وجههٔ همت قرار دادند؛
چراکه یکی از رسالتهای فرهنگستان،
رشد و بالندگی زبان فارسی، هم در
داخل و هم خارج از کشور است. برخی
کشورها، به‌ویژه شبه‌قارهٔ هند و پاکستان،
به‌دلیل حضور چندصدسالهٔ زبان فارسی
در آن قلمرو، این زمینه‌ها و استعدادها را
دارند که بتوانند گذشتهٔ فرهنگی و میراث
ارزشمند زبان و ادب فارسی ما را به‌خوبی
نشان دهند. صحبت دربارهٔ زبان و ادب

فارسی در شبه‌قاره بسیار گسترده است.
از ضرورت‌های تدوین این دانشنامه این
است که دست کم این عناصر فرهنگی را
شناسایی و در حد توان معرفی کنیم، چون
تصحیح تمام نسخ خطی فارسی و معرفی
کامل آنها در مدت کوتاه غیرممکن است؛
چراکه ظرفیت دانشنامه‌ها محدود است و
مؤلف ناگزیر است مدخلها را به‌صورت
فشرده، اما رسا و استوار، معرفی کند. به
عبارت دیگر، اطلاع‌رسانی دربارهٔ مدخلها
کلی است، تا محققان و علاقه‌مندان بتوانند
در آینده با استفاده از این دانشنامه و منابع
آن، پژوهشهای گسترده‌تر و جامع‌تری
دربارهٔ هر یک از مدخلها به انجام رسانند.
مداخل با توجه به اهمیتی که داشتند در
سه درجه طبقه‌بندی شده‌اند. ممکن است
مدخلی که در این دانشنامه درجه یک
منظور شده‌است، به‌صورت گسترده
به‌شکل یک مقالهٔ پرحجم یا یک کتاب
در آید، اما چنانکه خود شما مستحضرید،
مقالات دانشنامه‌ای بایستی در چهارچوب
معین و کلماتی محدود تألیف شوند.

در همان اوان کار، استادانی برای
مدخل‌گزینی انتخاب شدند و چهارپنج
سال فقط صرف مدخل‌گزینی شد. این
کار با استفاده از کتابها، تذکره‌ها و
فهرستهای کتابهای خطی هند و پاکستان

انجام پذیرفت و مدخلها پس از گزینش طبقه‌بندی شدند، که بعداً، اگر فرصتی بود، دربارهٔ گزینش مدخلها و طبقه‌بندی آنها توضیح خواهم داد.

- این دانشنامه در مقایسه با دانشنامه‌های دیگر، از نظر شیوه و مدخل‌گزینی و... چه ویژگی‌هایی دارد؟

• کسانی که واقعاً اهل قلم و تحقیق و تتبع‌اند، کار خود را در معرض معارضه و ستیز با کارهای مشابه قرار نمی‌دهند و به مصداق ضرب‌المثل «الفضل للمتقدم» هرگز کارهای انجام‌شده در گذشته را زیر سؤال نمی‌برند، چون قبل از ما مقداری از این راه را سلوک کرده‌اند، رفته‌اند و آن را برای ما هموار کرده‌اند. پس اگر دانشنامه‌ای، با هدفی خاص و گستردگی بیشتری نوشته شود، دلیل بر این نیست که زحمات پیشینیان از نظر دور بماند. به قول علامه اقبال که می‌فرماید:

گمان مبر که به آخر رسید کار مغان

هزار بادهٔ ناخورده در رگِ تاک است
اما از بابت اینکه چه ویژگی‌هایی دارد، باید بگویم اولاً تعداد مدخلهاست. در آغاز کار متجاوز از ده‌هزار (۱۰/۰۰۰) مدخل شناسایی و گزینش شد، هرچند عملاً، در خلال کار، این تعداد تقلیل یافت.

ویژگی دوم موضوعات است. این دانشنامه هم شامل اعلام صاحب اثر است،

هم خود اثر، و دیگر هنر و معماری و کتیبه‌هاست (بناهای تاریخی متأثر از فرهنگ ایرانی - اسلامی) که از فرهنگ و هنر ایرانی اثر پذیرفته‌است، مثل تاج‌محل، که از اقصی نقاط عالم برای بازدید آن می‌آیند و امروز در صنعت گردشگری، برای هند و پاکستان، در آمدزاست و یکی از جاذبه‌های فرهنگی هندوستان به شمار می‌رود.

ویژگی دیگر این دانشنامه داشتن مدخلهای جغرافیایی است، البته نه به این معنی که تمام شهرهای شبه‌قاره را در این دانشنامه معرفی کنیم، چون این کار در دانشنامه‌های تخصصی دیگر صورت می‌گیرد. هدف ما شهرهایی است که در آنها زبان فارسی رواج و رونق داشته و از مراکز گسترش فرهنگ و زبان فارسی محسوب می‌شده‌اند، یا شهرهایی که آثار تاریخی و کتیبه‌های فارسی دارند.

از نظر مؤلفان هم سعی کردیم مؤلفان مقالات این دانشنامه، از شبه‌قاره باشند. در همین جلد اول، ۱۲۷ مؤلف خارجی از هند، پاکستان و بنگلادش همکاری کرده‌اند. این مؤلفان همه اهل فن هستند و تمام منابع و مآخذ در دسترس آنهاست، مثل آقایان پروفیسور نذیر احمد، ظهورالدین احمد، خانم پروفیسور آرمیدخت صفوی، پروفیسور اکرم شاه، اظهر دهلوی، پروفیسور





شریف حسین قاسمی، خانم قمر غفّار، خانم بشیرالنساء، سلیم اختر، سلیم مظهر و... اینها اختصاصاً برای این دانشنامه مقاله نوشته‌اند.

این دانشنامه از شیوه‌های بین‌المللی تبعیت می‌کند؛ یعنی هر مطلبی که ذکر می‌شود مأخذ آن هم می‌آید. (یعنی می‌نویسیم که از کدام نویسنده، کدام کتاب و کدام صفحه).

با قدرت و جرئت می‌توانم عرض کنم که مخاطبان این دانشنامه، می‌توانند با اطمینان خاطر از مطالب آن استفاده کنند؛ برای اینکه هم بهترین مؤلفان آن را نوشته‌اند و هم ویراستاران ورزیده به‌دفعات آنها را ویرایش کرده‌اند.

در همین جا از آقای حسن انوشه تشکر می‌کنم که با ما همکاری علمی داشتند و اجازه دادند از کتابهای کتابخانه ایشان استفاده کنیم. امیدوارم همه این کارها، که در جهت اعتلای فرهنگ صورت می‌گیرد، مکمل هم باشند.

- حدوداً چه تعداد مؤلف و محقق از شبه‌قاره با شما همکاری داشتند؟ آیا از مؤلفان داخلی نیز کمک گرفتید؟

• حدود هفتاد یا هشتاد نفر همکاری جدی داشته و در تألیف مقالات متعدد سهیم بوده‌اند. اما تعداد کل همکاران

شبه‌قاره بیش از اینهاست. جناب آقای دکتر حبیبی، ریاست محترم فرهنگستان زبان و ادب فارسی، معتقدند که ما بیشتر بایستی از مؤلفان شبه‌قاره استفاده کنیم، چون ضمن اینکه فرهنگ و میراث هشتصدساله ما در شبه‌قاره احیا می‌شود، انگیزه‌ای هم برای استادان است که دانش خود را روی کاغذ بیاورند، و نیز انگیزه‌ای شود در جهت تشویق دانشجویان تحصیلات تکمیلی. الآن در هند و پاکستان، گروهها (دپارتمانهای) متعدد زبان و ادب فارسی دایر است و در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری دانشجویی پذیرند. باید اینها تشویق شوند و مقاله بنویسند. برخی با تألیف این مقالات حتی به درجه استادی هم رسیده‌اند. امیدوارم در داخل ایران هم مؤلفان خوبی با ما همکاری کنند تا در زمان معقول و معینی، جلدهای باقی‌مانده را منتشر کنیم.

این دانشنامه با دانشنامه‌هایی که منابع مداخل آنها در ایران یافت می‌شود خیلی فرق دارد. بنده با بسیاری از دانشگاهها مکاتبه کرده‌ام، شیوه‌نامه دانشنامه را برای آنها ارسال و خواهش کرده‌ایم که با دانشنامه همکاری داشته باشند. تعداد معدودی استقبال کرده‌اند و خیلیها گفتند که با منابع شبه‌قاره آشنا نیستند، یا منابع

مورد نیاز در دسترس آنها نیست که البته حق دارند.

کتابخانه‌ای را که ملاحظه می‌کنید، حاصل تلاش این چند سال است و در آغاز به این صورت نبود. من خودم به عنوان سرویراستار، بدون کتاب و منبع نمی‌توانم کار کنم، با اینکه با موضوع و منابع بیگانه نیستم، اما باید به منبع و مأخذ و پرونده مدخل مراجعه کنم تا با اطمینان کامل اجازه چاپ مقالات را بدهم. وقتی مدخلی را به مؤلفان سفارش می‌دهیم، ضمن راهنمایی کلی آنها، به کتابخانه گروه شبه‌قاره تشریف می‌آورند و از منابع استفاده می‌کنند و پژوهشگران و اعضای هیئت علمی ما نیز به آنها کمک می‌کنند.

- اشاره فرمودید که در مرحله اول طرح حدود ۱۰/۰۰۰ مدخل شناسایی و گزینش شد. چند درصد از مقالات درجه یک هستند و چند درصد درجه دو و سه؟

• نحوه درجه‌بندی بیشتر به خاطر اعتبار و اشتهاری است که شخص یا اثر دارد، اما در خلال کار، می‌بینیم که درجه‌دو تبدیل به درجه یک می‌شود یا با یافتن منابع جدید، درجه سه، تبدیل به درجه دو یا یک می‌شود. حدود سی و پنج تا چهل درصد این مدخلها به عنوان درجه سه مشخص شده‌اند. به مؤلف سفارش می‌شود که این مدخل درجه سه را

برای ما تألیف کند و اطلاعاتی هم راجع به منابع به عنوان شناسه به او می‌دهیم. در آخرین تصمیمی که در گروه گرفتیم، قرار شد برخی از مداخل درجه سه را حذف کنیم و نهایتاً به صورت تکمله بیاوریم. مقاله‌هایی داریم با ۲۵۰۰ تا ۳۰۰۰ کلمه و بیشتر. در کنار اینها، اگر مدخلی درجه سه باشد به پژوهشگران گروه می‌گوییم جست‌وجو کنند و اگر به منابع معتبر و خوبی دست نیافتند آن را حذف کنند. با این حال، پیشنهاد ما این است که بعد از چاپ تمام جلدها، تکمله‌ای به ترتیب حروف الفبا اضافه کنیم، تا مدخلهایی که منابع آنها کم بوده است در تاریخ گم نشوند، و نسلهای آینده از اینها استفاده کنند. اضافه می‌کنم که در این مورد قرار است شورای علمی دانشنامه و شورای فرهنگستان خط‌مشی کلی ترسیم نمایند. با توجه به نگاه کلی، مدخلهای درجه یک، دو و سه تقریباً به ۵۰۰۰ مدخل بالغ می‌شود.

- کل دانشنامه در چند جلد منتشر می‌شود و حدوداً چه زمانی تمام می‌شود؟

• پیش‌بینی می‌کنیم در شش جلد منتشر شود. کسانی که در این زمینه کار کرده‌اند می‌دانند چه کار سختی است. با تلاشی که شده و با جدیت و سختگیری‌ای که داشتیم، جلد اول در هشتصد صفحه و



نزدیک به نهمصد مدخل منتشر شد. امیدوارم با توجه به ادامه تلاش گروه شبه‌قاره و برنامه‌ریزی دقیق‌تر و جایگاه این دانشنامه در ایران و خارج (که الحمدلله این استقبال هم از آن شده‌است)، به‌ویژه در شبه‌قاره، همکاری استادان با ما بیشتر شود.

- از آغاز طرح تاکنون چند استاد و پژوهشگر داخلی با شما همکاری داشتند؟

• خیلی نبوده‌اند، ده تا پانزده نفر بودند که به دلایلی موافقت کردیم تعدادی از آنها به سایر گروه‌ها منتقل شوند و تعدادی هم به مأموریت خارج از کشور رفته‌اند. پژوهشگران این گروه باید به این کار علاقه‌مند باشند و استعداد هم داشته باشند. برخی استعداد نویسندگی دارند اما در نوشتن مقالات دانشنامه‌ای کم‌تجربه‌اند. مقالات دانشنامه بایستی محدود باشند و طبق اصول شیوه‌نامه تألیف شوند. پژوهشگران باید قدرت استنباط داشته باشند تا از منابع معتبر، بهترین، آخرین و جامع‌ترین اطلاعات را دربارهٔ مدخلها به دست آورند. ما سعی می‌کنیم افرادی را که نبوغ نویسندگی دارند و استعداد خود را در این زمینه نشان می‌دهند، جذب کنیم.

- گروه شبه‌قاره دو نوع کار انجام می‌دهد: اجرایی و پژوهشی. لطفاً دربارهٔ روند

کار، از سفارش مقاله تا دریافت و ویرایش آن و تطبیق آن با منابع، توضیح دهید.

• چنانکه پیش‌تر گفتم، مدخل‌گزینی مرحلهٔ اول کار است. پس از آن افراد را چه در داخل و چه در خارج از ایران شناسایی می‌کنیم و سفارش مقاله می‌دهیم، مثلاً کسی که در زمینهٔ تذکره‌نگاری کار کرده‌است مدخلهای مربوط به تذکره به وی سفارش می‌شود، البته در حدود کلماتی معین. زمان تقریبی تحویل مقاله را هم معین می‌کنیم، که به نوع مقاله و منابع آن بستگی دارد. پس از دریافت مقاله، آن را با منابع دیگر می‌سنجیم و اینکه آیا مقاله یا بخشهایی از آن از جایی اخذ شده‌است یا نه.

نویسنده می‌تواند از منابع سایر دانشنامه‌ها استفاده کند، ولی نباید رونویسی کند. پس از کسب اطمینان از منابع و... مدخل ویرایش می‌شود و طبق شیوه‌نامه به شکل مقالهٔ دانشنامه‌ای در می‌آید. سپس مجدداً توسط مدیر گروه (سروراستار) ویرایش و اصلاح نهایی انجام می‌گیرد و پس از اصلاح و مقابله اجازهٔ چاپ داده می‌شود. در هند و پاکستان ما پشتیبانهایی داریم که اهل قلم‌اند و خوب می‌نویسند. اینها موظف‌اند که شورایی تشکیل دهند و مقالات را از نظر علمی بررسی کنند. پس از دریافت مقاله از خارج از کشور،

طبق اصولی که ذکر شد، آن را در قالب شیوه‌نامه ویرایش می‌کنیم و با منابع تطبیق می‌دهیم. ممکن است یک مدخل تاریخی را به استاد تاریخ در دانشگاه دهلی سفارش دهیم. وی استاد تاریخ است، ضمن اینکه به فارسی هم آشنایی دارد، اما ممکن است نتواند به خوبی مطالب خود را به فارسی بنویسد، در این صورت، مؤلف آن را به زبان انگلیسی یا اردو می‌نویسد و ما در گروه آن را به فارسی برمی‌گردانیم.

مقداری هم کار ستادی داریم، مثل کتابخانه‌ای که اکنون ملاحظه می‌فرمایید، و پرونده‌های علمی و مکاتبات. من از همه همکاران تشکر می‌کنم. اگر این هم‌دلی نبود، این کار با این کیفیت به ثمر نمی‌رسید. پس از ویرایش، مقاله به حروف‌نگاری می‌رود. تمام کارها از صفحه‌آرایی تا طراحی جلد را خودمان انجام می‌دهیم، تا نهایتاً آماده چاپ می‌شود. بخش دیگر، بخش سفارشات مداخل به داخل و خارج از کشور است.

- ملاک یا ملاکهای شما در انتخاب

افراد برای سفارش مقاله چیست؟

• پشتیبانهای ما در شبه‌قاره خوب می‌دانند که چه کسی یا کسانی درباره موضوعی خاص کار کرده‌اند. به هر کسی نمی‌شود مقاله سفارش داد.

الآن از شهرهای مختلف ایران برای ما مقاله می‌نویسند، ولی تعداد اینها کم است و انگشت‌شمار، که یا به علت عدم آشنایی با منابع شبه‌قاره است یا به خاطر تدریس زیاد موفق به همکاری جدی با ما نمی‌شوند. اعضای هیئت علمی بایستی به جای تدریس زیاد به تألیف مقاله علمی پژوهشی برای ارتقا پردازند و با توجه به اینکه هیئت‌میزه فرهنگستانها درجه علمی - پژوهشی به این دانشنامه می‌دهد، بخشی از وقت خود را به تألیف مقالات این دانشنامه اختصاص دهند. در اینجا لازم است همکارانی را که در این گروه فعال هستند معرفی کنم.

خانم هدی سیدحسین‌زاده، عضو رسمی قطعی هیئت علمی و معاونت گروه، ایشان هم تألیف می‌کنند و هم ویرایش و هم پیگیری برخی امور را به عهده دارند. آقای علیرضا علاءالدینی، عضو پیمانی هیئت علمی، مؤلف، ویراستار، و مسئول پیگیری سفارش مداخل از شبه‌قاره.

خانم ام‌البنین صادقی که کارشناس پژوهشی و مؤلف هستند و کار مقابله مداخل را نیز برعهده دارند.

خانم کبری باباشمسی، دستیار مدیر گروه و مسئول کتابخانه تخصصی گروه و مدارک و پرونده‌های علمی.





خانم شیوا امیرهدایی، ویراستار و مترجم زبان اردو، که به صورت پاره‌وقت همکاری می‌کنند.

آقای علی‌رضا سیدتقوی و آقای مهدی لک‌زایی، که پژوهشگران پاره‌وقت‌اند و دو روز در هفته با ما همکاری دارند. خانم محبوبه امینی مهر کار حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی را با علاقه انجام می‌دهند.

و خانم مریم کتابفروشان که پیگیر سفارشات داخل کشور و ثبت برخی اطلاعات به رایانه هستند.

- آقای دکتر، انتشار جلد اول *دانشنامه* را به شما تبریک عرض می‌کنم و امیدوارم هرچه زودتر جلدهای بعدی *دانشنامه* نیز منتشر شود.

• بنده لازم می‌دانم که در اینجا از ریاست محترم فرهنگستان، جناب آقای دکتر حبیبی، تشکر کنم. این طرح در زمان ایشان پایه‌ریزی شد. همچنین از جناب آقای دکتر حدادعادل تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی این بزرگواران قادر نبودیم کار را به این سامان برسانیم. از شورای علمی *دانشنامه*، آقایان دکتر حبیبی، دکتر حدادعادل، دکتر علی‌اشرف صادقی، دکتر مهدی محقق و استاد احمد سمیعی تشکر می‌کنم، و نیز از اعضای محترم شورای فرهنگستان و دبیران وقت

محترم فرهنگستان، آقایان مهندس فراهانی و مهندس ارژمند سپاسگزارم.

از سرکار خانم دکتر بنی‌اقبال ریاست محترم کتابخانه فرهنگستان و همکارانشان و نیز از راینیهای فرهنگی و خانه‌های فرهنگ ایران در هند و پاکستان، مرکز تحقیقات فارسی در پاکستان و هند، به خاطر همکاری‌هایی که با ما داشته‌اند تشکر و سپاسگزاری می‌کنم.

- جناب آقای دکتر مؤذنی، در پایان باز هم از جناب عالی به خاطر شرکت در این گفت‌وگو سپاسگزاری می‌کنم و برای شما و همکارانتان توفیق روزافزون آرزو مندم.

• من هم از شما تشکر می‌کنم که نه تنها در این مصاحبه، بلکه در مصاحبه قبلی اشتیاق و پیگیری شما باعث شد فرصتی فراهم آید تا درباره فعالیت گروه شبه‌قاره مصدع اوقات شوم. من هم برای شما آرزوی سعادت و سلامت دارم.